

Descartes Felsefesinde Kuşkudan Bilgiye Geçiş ve Zihnin Kendini Kavrayışı

İlyas Altuner*

Özet: Descartes, kuşkuculuğu gerçeklik arayışında bir yöntem olarak kullanır ve ardından gerçekliğin bilgisine sezgisel bir önerme olan *cogito* düşüncesi ile ulaşır. Zihnin kendini kavrayışı, benliğin düşünmekten kesilemeyeceğinden hareketle ileri sürülür ve bu düşünce ise zihinde kavramsal olarak içerilmiş bulunan Tanrının varlığıyla temellendirilir. Tanrı, zihni kuşkudan kurtaran ve ona gerçek varlığını gösteren en yetkin varlık olarak ifade edilir.

Anahtar Kelimeler: Descartes, zihin, kuşku, bilgi, benlik, düşünün şey, Tanrı.

Transition from Doubt to Knowledge and Comprehension of the Mind itself in Descartes' Philosophy

Abstract: Descartes uses skepticism as a method in the search for truth and afterwards he arrives at the knowledge of truth by conception *cogito*, which is an intuitive proposition. Comprehension of the mind itself is asserted from which ego cannot be cut from thinking, and this conception is based on the existence of God who does exist to

* İstanbul Üniversitesi S.B.E. Felsefe ve Din Bilimleri, Felsefe Tarihi Doktora Öğrencisi.

be contained in the mind conceptually. God is stated the most perfect being which does rescue mind from doubt and show its real being it.

Keywords: Descartes, mind, doubt, knowledge, ego, thinking thing, God.

Giriş

Descartes felsefesinde yöntemsel ilerleyiş her ne kadar bilimsel ilkelerden hareketle ele alınsa da, metafizik konusunda duyuların yanıltıcılığı insanı ister istemez kuşkuya yani o bilgiler doğrulanana kadar onlardan vazgeçmeye sürükler. Descartes bir yöntem olarak kuşkuyu benimseyişini böyle bir yolla anlatmıştır. Ancak sonuçta görüldüğü gibi, onun bu kuşkucu yönelimi daha en baştan her şeyden kuşkulanan bir bilgi değil, her şeyi kurgulamak için kuşkuyu araç olarak gören bir filozofla karşılaşmamızı sağlar. Kuşkunun sonu yoktur ve mutlaka bir yerde sonlandırılmalıdır. Bu da insanın kendi varlığından emin olmasıyla son bulan bir durumdur ve kuşkudan bilgiye geçiş yine insanın kendi zihinsel kavrayışıyla bilinir. Bu kavrayış, Descartes'ı Tanrının varlığıyla bağlantı kurmaya, hatta varolmayı Tanrıya bağlamaya kadar götürmüştür.

Zihnin Kuşkucu Yönelimi

Descartes, yönetime ilişkin eserinin girişinde *sağduyunun* ya da diğer adıyla aklın dünyada paylaştırılmış en adil şey olduğunu söyler.¹ Öyleyse bütün insanların zihinlerinin neden aynı sorunlar karşısında aynı tepkiyi vermediği yönünde bir soru sorulabilir. Descartes, bu duruma zihinlerin iyi kullanılmamasının yol açtığı

¹ René Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch & Anthony Kenny, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, I 111, *Discourse* 1. [Çalışmada Descartes için temel kaynak olarak kullanılacak olan bu toplu eserler, meşhur olduğu şekliyle çevirmenlerinin soyadlarına göre ilk iki cildi CSM ve Anthony Kenny'nin de katıldığı üçüncü cildi CSMK olarak zikredilecek ve yanlarına cilt ve sayfa numaraları eklenecektir. Ayrıca eserlerin adları kısaltılmış şekliyle verilirken, bölüm ve varsa paragraf numaraları gösterilerek okuyucuya kolaylık sağlanacaktır.]. Burada *sağduyu* kavramıyla insanların uzlaşısı içinde oldukları şeylere ait bilgiler yığınının değil, kimi zaman akıl kimi zaman da izlenimlerini can ruhlarının yardımıyla duyulardan elde eden yeti kastedilmektedir. Bu kavram Descartes tarafından bazen imgelem (CSM II 22, *Meditation* 2) bazen de ruhla beden arasındaki ilişkiyi sağlayan beynin küçük bir parçası içinde bulunan yeti (CSM II 59, *Meditation* 6) olarak ifade edilir.

düşüncesindedir. Bu sonuca duyu algılarının yol açtığını söylemek,² sağlam bilginin yalnızca akılla elde edilebileceğini söylemek demektir. İnsanın duyu algılarından yoksun olarak elde ettiği bilgileri bir tarafa bırakıp meditasyona yönelmesi yani zihnini kendine yöneltmesi, onu doğru bilgiye götürmek için biricik yol olarak görünür. Descartes bu amaçla önce kendi varlığına dair kesin bilgiye ulaşmak, ardından da zihnini nesnelere yönelterek bilimlerin kesinliğine ulaşmak niyetindedir. Bu amaçla en baştan başlama yani kuşkudan ve bu nedenle de kadim görüşleri bırakıp bütün felsefeyi yeni baştan kurmaya başlama gereği duyar.

Bu, bana şimdiye kadar edinilen bütün bilgileri yıkmakla başlamak için imkân verecektir. Mademki bu bilgi onu ikna etmek için yeterli değil, o hâlde eksik bir bilgi olması gerekir. Onu, temellerini sağlam olmayan kötü inşa edilmiş bir eve benzetiyorum. Onu yıkıp yerine yenisini inşa etmekten daha iyi bir yol bilmiyorum.³

Descartes, daima nasıl bir arayış içinde olduğunu ve bütün bilimleri nasıl gözden geçirdiğini *Yöntem Üzerine Konuşma*'nın henüz ilk bölümünde anlatmaktadır. Geçmiş yüzyılların tarihsel birikiminden yararlanmak gerekirse de, onlarla çok uzun süreli ilgilenmek, içinde bulunulan zamanın yeniliklerini görememe tehlikesine insanı götürür. Bu nedenle bütün bunlara çok zaman ayırmak çağın gerisinde kalmayla eş anlamlı olacaktır.⁴ Bunun yanında, bir de öncekilerin yani kadim bilgelerin düşüncelerinin içinde çokça yanlış bulunması, Descartes'ı eskilerin uğraşlarından

² CSM I 193-4, *Principle* 1.4. "Şimdiye dek doğru olarak neyi kabûl etmişsem, ya duyulardan ya da duyular yoluyla elde ettim. Oysa zaman zaman duyuların aldatıcı olduğunu gördüm ve bizi bir kez bile aldatmış olsalar, onlara asla güvenmemek tedbirlik olacaktır." CSM II 12, *Meditation* 1.

³ CSM II 406-7, *Search for Truth*. Krş. CSM II 17, *Meditation* 1. Geçmişin hatalı yöntemlerine karşı girişilen yıkmak ve yeniden inşa etme düşüncesi pek yeni bir şey değildir. Aslına bakılırsa Skolastik dönemde yapılan çalışmaların bir kısmı bu savla ortaya konmuştur. Descartes'ın yeniden inşa etme ve yeniden insanın yöntemi olarak da kuşkuyu ön plana çıkarma isteği, bir bakıma Portekizli Skolastik filozof Sanches'den ödünç alınmış gibidir. Sanches, gerçeği bilmenin yollarının *kendine çekilme* ve *her şeyi kuşkuya tabi tutma* olduğunu söyleyerek bu konuda Descartes'ı incelemiştir. Francisco Sanches, *That Nothing is Known*, trans. Douglas F.S. Thompson, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

⁴ CSM I 113-4, *Discourse* 1.

doğan bilimlerden soğutan bir başka nedendir. Dolayısıyla geçmişin karanlığında ne kadar fazla dolaşılırsa, karanlığa saplanma korkusu o kadar çok artacaktır.

Nitekim Descartes'ın bu geçmişin karanlığı karşısındaki tutumu ve felsefesinin temeline apaçıklığı getirme arzusu, dolayısıyla kendini yöntemli kuşkuyu kabûllenecek yola yöneltir. Bu, geçmişe karşı bir güvensizliğin duygusudur. Aynı zamanda, sağlam temeli bulduracak bir çıkar yol olduğu kadar, tek tek bilgilerin ve parçalanmışlığın yansımasıdır.⁵ Kuşku, Descartes için bir yöntem değil, yönteme dayalı bir temeldir. Filozof, felsefesini kurarken geliştirdiği dört esasa indirgediği yöntemini *Zihnin Yönetimi İçin Kurallar* isimli eserinde belirtmiştir. Matematik esaslara dayanan bu yöntemlerin özünde apaçıklık, çözümleme, birleştirme ve sayma yöntemleri bulunur. Ama Descartes, bütün bu yöntemleri felsefeye uygulayabilmek için, yani felsefesinin de matematik bilimler gibi kesin olması için her şeyden kuşku duyarak kendine bir temel oluşturma eğilimindedir.

Yöntemsel yahut *hiperbolik kuşku*,⁶ zihinsel bir düşünme eylemini ortaya koymak için yapılan bir meditasyondur. Benliğin kendine yönelişinin ilk adımını oluşturan kuşku eylemi, zihnin berisinde bulunmak durumunda değildir; çünkü o, zaten zihinle yapılan bir eylemdir. Descartes'ın amacı, bilimlerde sağlam ve kalıcı temeller bulmak için her şeye yeniden başlamaktır. Bunun için de o ana kadar elde bulunan verileri bir yana bırakmak gerekir.⁷ *İlkeler*'in hemen başında, gerçeğe ulaşmak isteyen birisinin, yaşamında bir kez olsun bütün şeylerden mümkün olduğunca kuşku duyması istenir.⁸ Böylece yapılacak araştırmaların sağlamlığına ilişkin ilk genel kural ortaya konmuş olur. Kuşku, arayışın bir ürünü olarak, araştırmacıya en doğru bilgileri elde etmesi için

⁵ Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, İstanbul: Bulut Yayınları, 1999, s. 67.

⁶ Descartes'ın yöntemsel kuşkusuna *hiperbolik kuşku* denmesinin nedeni, *Altıncı Meditasyon*'un sonlarında, Descartes'ın, meditasyonu yapan kişinin başlangıçtaki kuşkularını *gülünç* yani *hiperbolik* bulmasını anlattığı ironiden kaynaklanmaktadır. Bkz. CSM II 61, *Meditation 6*. Hiperbolik kuşku üzerine açıklamalar için bkz. D. Graham Burnett, *Descartes and Hyperbolic Quest*, Philadelphia: American Philosophical Society, 2005, s. 125 vd.

⁷ CSM II 12, *Meditation 1*.

⁸ CSM I 193, *Principle 1.1*.

verilmiş kılavuz gibidir. Bu kılavuz eşliğinde sonuna kadar yürünecek ve istenilen bilgi sağlanacaktır. Zira bilgi denilen şey, kuşkuyu baştan reddeder. Böylece kuşkunun, sonuna kadar götürülmesi gereken bir meditasyon olduğunu söyleyebiliriz.

Duyu algılarının insanı arı zihinle sağlanan şeylerden uzak tutması bir yana, bu algıların varlığı bile bir başka kuşkuyu gündeme getirir. Bu kuşku, hiç şüphesiz varlığa dair söylemin temeline yerleşecek olan *ontik kaçınmadır*. Duyularla elde edilen bilgilerin gerçekliğinin sorgulanması yanında asıl daha önemli olanı, duyuların gerçekliğinin sorgulanmasıdır. Öyle ki, burada güven sorunu ortadan kalkar ve varlık sorunu ön plana çıkar. Çünkü varlığı olmayan şeylerin kendisinden bahsetmek, olmayan şeyler hakkında zihni kandırmak olur. Arı zihnin insanı en gerçek bilgiye götürdüğü yerde, duyuların varlığıyla ilgilenmek en doğru seçim olmayacaktır. Descartes, rüya örneğini vererek bu sorunu ortadan kaldırmaya çalışır. Bu örnekte düşünme sırasında eylemde bulunan şeyle gerçekte bu eylemi yerine getirmeyen şeyin aynı olduğu ilk başta göze çarpan şeydir. Düşünme sırasında eylemde bulunan şeylere ilişkin olarak, Descartes, mitolojik varlıkların ya da benzeri herhangi bir gerçekte olmayan olgusalığın resminin çiziminden bahseder. Oysa rüyada aritmetik ve geometrik önermelerde a priori olarak verilmiş olan doğuştan ideler hiçbir şekilde değişikliğe uğramazlar.⁹

Zihnin yönelimi sırasında oluşan şeyler kavramlardır. Zihin kavramlar oluşturarak bilgiyi elde eder ve daha sonra bu kavramları imgelem yardımıyla kullanır. Kuşkuda ise herhangi bir imgelemin izine rastlanmaz, çünkü kuşku, her şeyi yok saymanın bir aracı olarak imgelemin yanlısamalarını da bir kenara koyar. İmgelemin duyu algılarından bağımsız olmamasından dolayı, onun verdiği bilgiler de gerçeği yansıtmıyor olabileceği nedeniyle imgelem yoluyla kazanılan bilgilerden de olabildiğince kaçınmak gerekir. Zihnin benliğe yönelişinin kuşkuyla sağlanması,

⁹ CSM II 14, *Meditation 1*.

kuşkuyu sonuna kadar götürmekle olur. Ancak şunu belirtmekte yarar var: Descartes açısından *ben* ve *zihin* kavramları kimi yerde eş anlamlı olarak kullanılacaktır. Meditasyonun son bulması, kişinin benliğini kavramasıyla gerçekleşir ve bu da her şeyden kuşku duyan benim, kendimden kuşkulananmamın yersizliğiyle ortaya konur.

Descartes'taki kuşkunun aslında gençlik yıllarına dayanan bir dizi düşüncelerinde de olduğu görülür. Arayışının başlangıcında o, bilimlerin maskelendiği konusunu ve bu maskenin indirilerek güzelliklerinin ortaya çıkarılması gerektiğini vurgular.¹⁰ Maskelenmiş bilimlerin üzerindeki soyarak onların gerçek yüzünü görmek isteyen her insanın birincil çabası, ilkin gördüğü şeyler hakkında kuşkuyla hareket etmek olmalıdır: "Kendi isteğimizle kuşkulu şeylerden sakınmayı ve bundan dolayı yanlıştan kurtulmayı sağlayan bir özgür istencimiz vardır."¹¹

Tanrının bizi yaratmamış olduğuna inanabiliriz, ama varlığımız başka nedenlerden dolayı da var olmuş olabileceği için, bu bizim varolmamamız anlamına gelmez. Kuşkulu şeylere inanmaktan bizi alıkoyacak bir istencimiz vardır ve bu istenç tam bir özgürlük içinde, kuşkulu şeylerden bizi sakındırarak aldanmamızı önleyebilir.¹² Belki her şeyden kuşku duyulabilir, ancak insanın kendisinden, kendi varlığından kuşkulaması mümkün değildir: "Kuşku duyarken var olduğumuzdan kuşkulananmamıza imkân yoktur."¹³

Bu öncülle birlikte, anlaşılıyor ki, varlık kuşkuyu ortadan kaldırarak *epistemenin* ilk doğru önermesinin açığa çıkmasını sağlamaktadır. Descartes, düşünürken varlığının olmadığını kavramanın kendisine aykırı görüldüğünü belirterek o meşhur önermesini

¹⁰ CSM I 3, *Early Writings*. Ayrıca Descartes'ın bilimin temellerini keşfedip yepyeni bir yöntem geliştirmeye başladığını söylediği meşhur rüyası da onun kuşkuculuğuna kanıt olarak sunulabilir. CSM I 4, *Early Writings*. Descartes felsefesindeki kuşku vb. belli başlı kavramlar ve onlarla ilgili görüşler için bkz. John Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan & Diğerleri, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2002.

¹¹ CSM I 194, *Principle* 1.6.

¹² CSM I 194, *Principle* 1.5-6.

¹³ CSM I 194, *Principle* 1.7.

kurar: *Düşünüyorum, öyleyse varım*.¹⁴ Filozofa göre bu önerme, hiçbir kimsenin sarsmaya gücü yetmeyecek kadar sağlam ve kesindir. Böylece filozof, felsefesine temel oluşturacak önermeyi kurmuş ve zihnini kuşkudan kurtarmış olur.¹⁵ Descartes'ın kuşkusu, evrensel bir kuşku olup yöntemli bilgiye dönük olarak yapılmıştır, yani yöntemli kuşku, Descartes'a bilgiye ulaşınca dek rehberlik yapmıştır. Kendisini sorgulaması ve kuşkunun benliği yok saymaması nedeniyle, yöntemsel kuşkunun da yine zihin yoluyla olduğu da burada fark edilmektedir.

Descartes, düşünceyi temellendirmek amacıyla onun karşıtı olan kuşkudan hareket etmiştir. Bu karşıtlık Platon'da olduğu gibi *aisthesis* ile *onta* arasındaki ontik karşıtlık değil, aksine epistemolojik anlamda bir yöntemsel karşıtlıktır. Descartes'ın *ideası*, kendisini *kuşku* sayesinde haklı çıkardıktan sonra, kuşkunun varlığını da ortadan kaldırmıştır. Kuşkulanma ile birlikte onun nedeni olan Tanrı yanıltması ortadan kalkar. Descartes, kendini tanımayı metafiziğin önceden belirlenmiş yolunda aradıkça, sürekli olarak *ego cogitoyu* bulmuş ve özne kendini bilmeye dönüşmüştür.

Düşünen Özne Olarak Zihin

Öznenin kendini kavrayışı olarak ifadesini bulan *benlik*, zihnin kavrama ilişkin düşüncelerinden değil, doğrudan doğruya zihnin dolaysız sezgisinden çıkarak gerçek felsefe için temel bir önerme oluşturmuştur. Zihnin kendiliğinden bir sorgulama eylemine girişmesinin sonucu olarak düşünmenin varolmayla ilgisi kurulmaktadır.

Ancak öyleyse ben neyim? Düşünen bir şey. Peki, bu nedir? Kuşku duyan,

¹⁴ Felsefe tarihinin bu en meşhur önermesi, ilk kez, Fransızca olarak yazılan *Yöntem Üzerine Söylem*'in dördüncü bölümünde dile getirilmiştir: "Je pense donc je suis." *Oeuvres de Descartes*, publ. Charles Adam & Paul Tannery, Paris: Léopold Cerf, 1897-1913, VI 32, CSM I 127, *Discourse* 4. Daha sonra Latince kaleme alınan *Felsefenin İlkeleri*'nin ilk bölümünde asıl meşhur olan şekliyle karşımıza çıkmıştır: "Cogito, ergo sum." AT VIII 7, CSM I 195, *Principle* 1.7. [*Oeuvres de Descartes* adlı eser, bundan böyle çevirmenlerinin soyadlarına göre AT olarak kısaltılacak ve yanlarına cilt ve sayfa numaraları eklenecektir.]

¹⁵ CSM I 127, *Discourse* 4.

anlayan, [kavrayan], doğrulayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, hatta hayâl kuran ve duyumsayan bir şey. Eğer bütün bunlar doğama ait iseler, bu, gerçekten hatırı sayılır bir şeydir.¹⁶

Descartes, her şeyden kuşkulandığı ve bildiği bütün doğruları yok saydığı bir anda bu *cogito* önermesini bulur. Descartes'ın bundan önce saydığımız dört yöntemi, *cogitonun* kendinde yoktur; *cogito*, bir anda ortaya çıkarak benliği çepeçevre kuşatır. Varolmadığına inanmaya çalışan adamın, varlığını birden bire algılayışı olan önermenin, bu yönüyle bir sezgi taşıdığını ve a priori özelliğe sahip bulunduğunu söyleyebiliriz. Descartes, bu doğruyu önermenin bizzat kendisine dayandırmaktadır ki, bu da düşündüğüm sürece varolduğum anlamına gelmektedir.¹⁷

Descartes, burada bir balmumu imgesinden bahseder. Balmumu ateşe yaklaştırıldığında tadı, biçimi ve renginin değişikliğe uğradığı, ancak kalan şeyin yine balmumu olduğu görülmektedir. Onu her iki türlü de kavramaktan dolayı balmumunun *uzamı* farklılaşsa da, bunu yapanın imgelem olmadığı, arı zihnin doğasının balmumunu yine balmumu olarak kavradığı bilinecektir; zihindeki *yargı yetisi* tarafından balmumu her neyse o şekilde kavranacaktır.¹⁸ Yani varlığı meydana getiren şey düşüncenin kendisi değildir, o şey var olduğu için düşünülmektedir. Descartes için kuşku, aynı zamanda bilgidir; çünkü düşünmek olmazsa, kuşkulanan da olmaz ve bu yüzden bilerek yapılan bir kuşkudan bahsetmek aslında hiç yanlış sayılmaz. Zira Descartes kuşku ve bilginin aynı anlamda oluşunu şöyle anlatır:

Kuşku duyduğum doğruysa, ki bundan hiç kuşkum yok, düşündüğüm de aynı derece doğrudur. Peki, kuşku belli bir şekilde düşünmek değil de ne? Doğrusu bir şekilde düşünmeseydim, kuşkulanıp kuşkulanmadığımı hatta varolup varolmadığımı bile bilemeyecektim. Ancak varım, varolduğumu da

¹⁶ CSM II 19, *Meditation 2*.

¹⁷ CSM II 18, *Meditation 2*.

¹⁸ CSM II 20-1, *Meditation 2*.

biliyorum; bu gerçekleri biliyorum, çünkü kuşku duyuyorum, yani dolayısıyla düşünüyorum.¹⁹

Düşünmek, aynı zamanda kuşku duymaktır; kuşkulanmak ise var olmanın sonucudur. Kuşku, kendiliğinden bilincin dolaysız gerçekliğı karşısında duraksar ve yerini benliğin bilgisine bırakır. Varolmayanın kuşku duyması imkânsız olduğuna göre, kuşkunun nedeni yine varlıktır. Kuşkuyla bilginin burada aynı anlama geliyor olması, kuşkunun bilgiye dönüşmesinin bilinçli olduğunu göstermektedir. Eğer kuşku bilinçli yapılmışsa, neden bu kadar uzamıştır? Aslında bu sorunun cevabını vermek hiç kolay değildir, ancak şunu belirtelim ki, kuşku öznenin içinde bulunduğu yaşama dair olmamalıdır. Yoksa ne kuşkunun ne de yaşamın bir anlamı kalır. Yöntemin özünde de bu vardı zaten, kuşkuyu günlük iş ve yönetimlerde kullanmamak.

Her düşünöldüğünde zorunlu olarak doğrulanan *cogito* önermesi, aslında yadsınmazlığını güçlendirmek için dikkatin varlığıyla sınırlıymış gibi görünür. *Düşünüyorum öyleyse varım* önermesi, kurulduğu düşünceyle birlikte insanın varlığını algılaması yanında biricik bilgiyi kavraması anlamına da gelmektedir. Düşünmek yalnızca insana ait bir nitelik olması bakımından insandan ayrılmış olamaz, düşünmekten kesilmek aynı zamanda varlıktan yani varolmaktan da kesilmek anlamına gelir.²⁰ Varolmak, zihinsel süreçlere bağılı olarak bir şey olmak, zihnin dolaysız algısıyla kendiliğın ve bireyliğın ayırında olmaktır. Düşünen şeyin kuşkulanana, anlayan, kavrayana olduğunu görürüz. Düşüncenin içindeki bütün bu nitelikler, varlığın algılanması için apaçıktır.

Öyleyse düşünme nedir? Burada düşünmenin bana ait bir yüklem olduğunu bulurum; yalnızca bu şey benden ayrılmış olamaz. Benim, varım, bu bir gerçektir. Ancak ne sürece? Düşündüğüm sürece. Düşünmekten tümöyle kesilseydim, varolmaktan da kesilirdim. Şimdi zorunlu olarak doğru

¹⁹ CSM II 415, *Search for Truth*.

²⁰ CSM I 127, *Discourse 4*.

olmayan hiçbir şeyi kabûl etmiyorum. Kesin olarak söylemek gerekirse, yalnızca düşünen bir şeyim. Şöyle ki, ben bir zihin, bir ruh, bir zekâ ya da bir akılım.²¹

Zihin, bütün öteki yetilerden önce gelir, bütün yetilerin üstündedir. Orası kendimizde varabileceğimiz son yer olup bütün diğer bilgilerle, yargının doğruluğu ve yanlışlığı ona bağlıdır.²² Doğruluk ve yanlışlık zihinde olsa bile kökleri diğer yetilerde bulunur ve bu yetiler yanlışlarda zihne etkindirler; öyleyse zihindeki salt düşüncelerde bir yanlış olması olanaksızdır. *Ben varım* önermesi de zihinde *düşünüyorum* ile birliktedir.

Düşünen varlıklar olduğumuzun ayırında olmak, Descartes açısından hiçbir kıyas yoluyla türetilmemiş ilk ilkeyi elde etmek demektir. Çünkü kıyasla elde edilen bilgi salt zihinsel olmakla birlikte, zihne karşı açık ve seçik değildir. Çünkü belirttiğimiz gibi, açık ve seçik bilgiler a priori olarak doğuştan idelerle elde edilir. Biri düşündüğü için varolduğunu söylediği ya da *varoluyorum* diye bir önerme kurduğu zaman, varoluşu kıyas sonucunda veya çıkarsama yoluyla düşünceden çıkarmış olmaz, aksine bunu zihnin dolaysız sezgisi yoluyla edinilmiş kendi başına apaçık bir şey olarak kabûl etmiş olur. Bu önerme bir kıyas sonucu elde edilmiş olsaydı, *düşünen her şey vardır ya da varolur* şeklindeki büyük öncülünü daha önceden bilmiş olması gerekirdi. Ancak gerçekte bunu, varolmaksızın düşünmesinin olanaksız olduğunu en azından kendi deneyiminden öğrenmiştir.²³

²¹ CSM II 18, *Meditation 2*. Burada geçen "...ben bir zihin, bir ruh, bir zekâ ya da bir akılım." ifadesi özgün metinde "...id est, mens, sive animus, sive intellectus, sive ratio." şeklindedir. Bkz. AT VII 27. Zihinle ilgili kavramların kullanımı ve çevirisi üzerinde yapılan birtakım yanlışlıklar ve eksiklikler dolayısıyla özgün metindeki ifadeyi buraya almayı uygun bulduk. Zira *düşünen şey* üzerine yapılan karşı çıkışlar bile bu ifadenin anlamının en baştan anlaşılmadığı izlenimini vermektedir. Descartes, bu kavramların yalnızca düşünme yetilerini değil, dahası düşünme yetileriyle verilen şeyi dile getirdiğinden bahseder ve ilk ikisinin aynı anlama geldiğini, son ikisinin de yine bu anlamda anlaşılabilirliğini ve kendisi için bunun kuşkusuz böyle olduğunu söyler. CSM II 123, *Reply 3*.

²² CSM I 29, *Rule 8*.

²³ CSM II 100, *Reply 2*.

Cogito önermesi içerikten yalnız soyutlama yoluyla ayrıştırılabilir. Her türlü mantıksal ayrıştırma kendiliğinden yapılan *düşünce*, *doğruluk* ve *oluş* gibi kavramların anlamlarını örtecektir. Özniteliği ne olursa olsun, her düşünce varolduğu ölçüde belirgindir ve bilinç onu onaylar. Ancak sözü edilen *kendiliğinden bilinç* ne ölçüde kendiliğinden bilinçtir? Filozofun buna yanıtı *benlik* yani kendisi ile ne ise o olduğumuz şey olan *ruhtur*. Onun bilinmesi bedenın bilinmesinden daha kolay olmanın yanında, beden olmadan da kendisi olmaktan geri kalmaz.²⁴

Descartes tarafından metinde kullanılan *esprit* ifadesi, sıklıkla ruh yerine kullanılan *âme* ifadesinden bilinçli bir şekilde ayrılmıştır. Tutkulara meyilli olan ikinci terim yerine birincinin tercih edilmesi, her türlü yaşamsal etkinlikten uzak bir ruh anlayışının sonucudur. Düşünen şeyin yaşamsal işlevden uzak olma nedeni, düşüncenin bilinç tarafından tanımlanmasının kesin olarak iradenin tüm eylemleri anlama yeteneği olarak bilinenle yetinilmesidir.

Descartes'a göre zihnin düşüncesi *zekâ* ve *algı*dan oluşmaktadır; zekâ algı ve yargıyı, algı ise duyu, bellek ve imgelemi içermektedir.²⁵ Bu önermeler en başta verdiğimiz tanımlar gereği, düşünce içeriklerinin zihnin arı içeriğinden ayrıldığını ve Descartes tarafından *idea* kavramının içeriğinden imgelem ve duyu algısına bağlı oluşu nedeniyle farklı olduğunu göstermektedir. Düşünen ben yalnızca kendisine düşünce içeriğini arı zekâda sunan bir Tanrı sayesinde asıl düşünen kimliğine kavuşacaktır. Zekâ ifadesiyle burada *intellectus* terimini karşıladığımızı ve bu terimin hem zekâ hem de akıl, hatta yeri geldiğinde zihin için kullanıldığını ve yeti olarak farklı şeyler olmalarına rağmen anlam olarak aynı şeyi imlediklerini söylemekte yarar görmekteyiz.

Zihinselın Koşulu Olarak Tanrı

²⁴ CSM I 127, *Discourse 4*.

²⁵ CSM I 296, *Comments*.

Tanrı kavramı Descartes felsefesinin en girift noktalarından birini oluşturur. Aslına bakılırsa, felsefesini fizik temeller yani mekanik dünya görüşü üzerine kuran adamın metafiziğine koşul olarak Tanrıyı koyması nedeniyle birçok sorunla karşılaşması doğaldır. Biz burada Tanrının benliğe olan etkisi üzerinde durmaya çalışacağız.

Bilincin kendinden kesinlikle kuşku duymaması, yine bilincin kendinde içerilmiş olarak bulunur. Çünkü kendisi hakkında kuşkuya kapılan bilincin kuşkuya kapıldığının ayırıcında olmaması bir çelişkiden ibaret olurdu. Ben bilincine varan zihin, artık öteki bilinçlerin olup olmadığıyla değil de kendisini var eden şeyin ne olduğuyla ilgilenir. Chomsky, insan zihnine sahip olmanın Descartes açısından salt bir devingenlik olmadığını, dili olağan bir biçimde kullanımına bağlı olarak bunun geliştiğini ve insan her ne kadar başka birçok otonom şeylerle donatılmış olsa bile, *düşünen şey* olarak bu zihnin başka bakımlardan insandan daha üstün zekâ belirtileri bulunan bir canlıda bulunamayacağını belirtir.²⁶

Düşünceler'in içeriğinden belli olduğu gibi benliğin kavranışının hemen ardından Tanrı üzerine spekülasyonlar gelmekte ve daha sonra düalizm konusu işlenmektedir. Öyleyse düşünce içeriklerinin bir Tanrıya bağlı olarak var olduklarını söylemek gerekecektir. Ancak yanıltıcı olmayan bir Tanrı sayesinde zihnin benliği bulmuş olacağından hareketle bir zihin-beden ayrımı yapılabilir. Tanrı böylelikle gerçeğin teminatı olması bakımından Descartes felsefesinin merkezine oturtulur.

Böylece açıkça görüyorum ki, bütün bilginin kesinliği ve doğruluğu ancak gerçek Tanrıyı bilmeye bağlıdır. O kadar ki, onun farkına varmaksızın yetkin bir bilgiye sahip olamazdım.²⁷

Bilginin geçerli olabilmesi için, düşünen öznenin, kendi varoluşunun yalın öznel

²⁶ Noam Chomsky, *Zihin ve Dil*, çev. Ahmet Kocaman, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002, s. 23.

²⁷ CSM II 49, *Meditation* 5.

bir şekilde varolmasından dolayı diğer şeylerin bilgisine geçebilmesi için, yetkin bir yaratıcının varlığının ortaya konması gerekmektedir. Açık ve seçik olarak algılanan her şeyin doğru olduğu önermesinin geçerliliği bir Tanrının varlığına bağlanarak çözümlenmeye çalışılmaktadır. Eğer içsel olarak gerçek ve doğru düşüncelere sahipsek, bu düşüncelerin yetkin bir varlıktan gelmemesi söz konusu olamaz. Çünkü algılar ne kadar açık ve seçik olurlarsa olsunlar, doğruluk vasfını taşıdıklarına dair elimizde hiçbir kanıt yoktur.²⁸ İnsan zihni Tanrının yaratıcı işlerinden birisidir ve Tanrının en yetkin varlık olmasından dolayı doğruluğa ulaşmak için kendiliğinden güvenilir bir araç değildir. Zihnin sınırlı da olsa sahip olduğu tüm yetiler, yetkin bir varlıktan gelir ve yalnızca bu açıdan güvenilir olmaya lâyıktır.²⁹

Burada şunu da söylemekte yarar var: Descartes bilmekle kavramak arasındaki ayrımı göz önünde tutarak felsefe yapmaya çalışmaktadır. Tanrıyı bilmekten kasıt, zihinde bulunan yetkin varlık düşüncesinin bilinmesidir ve bu düşünce de diğer düşüncelerden daha açık ve seçiktir. Tanrıyı bilmemize rağmen Tanrının büyüklüğünü kavramamız mümkün değildir. Çünkü Tanrı, gücü insan kavrayışını aşan bir nedendir ve bilimin bengi doğrularının zorunluluğu bilgilerimizin sınırlarını aşmadıklarından, hem Tanrının kavranamaz gücüne göre zayıf olan bu şeylerin kavranması kolaydır hem de Tanrının gücüne bağlıdır. Bir şeyi bilmek için yalnızca düşünceyle ona dokunmak yeterliyken, onu kavramak için kuşatmak gereklidir.³⁰ Tanrının sonsuz sıfatları insan zihni tarafından kuşatılamaz ve kavranamaz; aslına bakılırsa kavranılamazlık, sonsuz olanın ayırt edici bir özelliğidir.³¹ İnsan zihni bu nedenle Tanrıyı kavrayıp kuşatamasa bile, Tanrının kendisine bahsettiği bu zihinsel yapı sayesinde onun izlerini yarattığı şeylerde bulur ve bulgularını yine bu zihin vasıtasıyla bilgiye dökerek inanca dönüştürür.

²⁸ CSM I 130, *Discourse 4*.

²⁹ CSM II 43, *Meditation 4*.

³⁰ CSMK 23-5, *Mersenne 6 May 1630*.

³¹ CSM II 253, *Reply 5*.

Sonuç ve Değerlendirme

Felsefe tarihi boyunca birtakım düşünceler özellikleri ve yaptıkları etkiler ölçüsünde diğerlerinden ayrılır ve kendisinden sonra gelen düşüncelere yön verir. Bunlardan birisi de Descartes'ın kuşkuya dair düşünceleri, bir yöntem olarak kuşkuyu felsefenin en başına yerleştirmesidir. Filozofun kuşkuyu temele alan yaklaşımı kendisinden sonra gelen düşünürleri derinden etkilemiş, felsefenin bir tür sorgulama etkinliği olduğunu hatırlatmıştır. Bu vesileyle kuşku, bilginin öncüsü olarak kabul edilecek bir kılavuz olarak karşımızda durur.

Kuşkudan bilgiye geçiş, Descartes için kaçınılmaz bir son gibi görünür, çünkü bilgiye geçemeyen bir kuşku, sonunda ontolojik bir inkârı beraberinde getirecektir. Bu yüzden kuşku yalnızca bir yöntem olarak kullanılmış ve bu kuşkudan sıyrılarak bilgiye geçilmiştir. Descartes açısından bilgi düşünmekle eşanlamlıdır, düşünmediğimiz sürece varlık bulmayı anlayamadığımızdan dolayı bilginin varlığı önceleyişini, felsefe adımlarının bilgiden başlamasını gerektirir. Descartes'ın bilgiye kaynaklık eden şeyi zihin olarak göstermesi, bir zihin olmaksızın bir varlığın ayırında olunamayacağını belirtmesi, kavrayış gücünün yalnızca zihinle elde edilebileceğini düşünmesinden kaynaklanır. Bunun temeline yerleştirilen düşünce ise, zihinle bedenın ayrı oluşu ve işlemlerinin de kendilerine göre farklılaşmasıdır. Oysa bu ayrılık mutlak anlamda değil de mümkün anlamda bir ayrılık sayılmalıdır.

Descartes aslında bir insan varlığının, zihinle bedenin bir *ayrılmaz birliği* olduğuna inanmıştır. *Ben* bir zihin olarak bedenimden ayrı ve farklıyım demekle, yalnızca *mümkün* olan şey üzerine konuşmayı kastetmiştir. Descartes, yıllardır bedenimle bir birlik içinde kalarak, ondan ayrı olabildiğimi ve yine bedensiz bir durumda yaşayabildiğimi değil, bir bedene *hiç* sahip olmaksızın da varolmuş

olabileceğimi kastetmiştir.³² Descartes insanın zihinle beden birlikteliğiyle varlığını sürdürdüğünü ve bu birlikteliğin sürekli oluşunu bilmektedir. Ancak bir bedenin olmamasının bir zihnin olamayacağı anlamına gelmediğini, yani zihnin beden olmaksızın varlığını sürdürebileceğini kasteden filozof, her iki tözün işlevlerinin farklılığından, yaşamsal etkinlik için zihnin yeterli olduğu düşüncesine ulaşmaktadır.

Benliğin ortaya konmasıyla yaşamın gerçeğliği de kanıtlanmış olmakta, insanın yaşamaktan kesilmesi için zihinden yani düşünmekten kesilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Descartes için yaşamak, sırf zihinle olan bir durumdan çok, karmaşık bir düzenden kaynaklanır, ancak düşünmek yani var olmak için ise bir zihnin varlığı muhakkak kanıtlanmalıdır. Varlık düşüncesinin zihinde doğuştan olduğu kanıtlanırsa, bu düşüneyi zihne yerleştiren yetkin bir varlığa inanmak gerekecektir. Dolayısıyla insan zihninde Tanrı ideası varsa, bu ideanın yine Tanrı tarafından konmuş olması gerekir. Zira bu ideanın insan tarafından üretilmiş olması mümkün görünmemektedir.

Descartes'a göre insan, kendisinden daha yetkin varlık düşüncesine kendisi ulaşabilecek potansiyel yapıya sahip değildir, bu yüzden de bu düşüncenin bir yetkin varlık tarafından insan zihnine kazanmış olması gerekmektedir. Tanrı insan zihnine kendi düşüncesini bir damga gibi vurduğu için, insan zihni doğuştan bu ideaya sahiptir. Descartes, bilgilerimizin kesinliği açısından Tanrı ideasının yalnızca düşüncede değil varlık alanında da bulunmasının zorunluluğundan bahseder. Aksi durumda, bilgilerimizin doğruluğunu, hatta gerçeğten var olduğumuzu kesin olarak kanıtlayabilecek hiçbir sağlam kanıt yoktur. Bu nedenle Descartes Tanrıyı bütün varlık ve bilgi felsefesinin en başına yerleştirmiş ve kuşkudan kurtulmayı Tanrının doğruluğuna bağlamıştır.

³² Bkz. Norman Malcolm, *Problems of Mind Descartes to Wittgenstein*, New York: Harper & Row, 1971, s. 5-6.

[Descartes Felsefesinde Kuşkudan Bilgiye Geçiş ve Zihnin Kendini Kavrayışı, İlyas Altuner]

Kaynaklar

Descartes, René, *Oeuvres de Descartes*, publ. Charles Adam & Paul Tannery, 12 tomes, Paris: Léopold Cerf, 1897-1913.

Descartes, René, *Early Writings*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *Rules for the Direction of the Mind*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *Discourse on the Method*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *Principles of Philosophy*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *Comments on a Certain Broadsheet*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *Meditations on First Philosophy*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *Objections and Replies*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *The Search for Truth*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Descartes, René, *Letters*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch & Anthony Kenny, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. III, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Burnett, D. Graham, *Descartes and Hyperbolic Quest*, Philadelphia: American Philosophical Society, 2005.

Chomsky, Noam, *Zihin ve Dil*, çev. Ahmet Kocaman, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002.

Cottingham, John, *Descartes Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan & Diğerleri, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2002.

Malcolm, Norman, *Problems of Mind Descartes to Wittgenstein*, New York: Harper & Row, 1971.

Sanches, Francisco, *That Nothing is Known*, trans. Douglas F.S. Thompson, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Timuçin, Afşar, *Descartes Felsefesine Giriş*, İstanbul: Bulut Yayınları, 1999.